

МИЦЬКА О. І.,

викладач циклу

загально-правових дисциплін

*(Дніпровський центр підвищення**кваліфікації персоналу**Державної кримінально-виконавчої**служби України)***УДК 343.271****DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.5>****ПРИЗНАЧЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ШТРАФУ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

У статті автором розглядаються особливості призначення неповнолітнім покарання у вигляді штрафу. Особлива увага приділяється з'ясуванню актуальності вказаного кримінально-правового заходу в сучасних умовах та його відповідності завданням, покладеним на кримінальне законодавство. Автор проводить паралелі із такими покараннями як громадські та виправні роботи, вирішуючи можливість їх застосування у якості альтернативного штрафу покарання. Акцентується увага на недопустимості зрівняння трьох діаметрально протилежних кримінально-правових заходів: штрафу, громадських робіт і виправних робіт, що пояснюється тим, що штраф є більш «земним» видом покарання, сутність якого полягає не стільки у вихованні, скільки у відплаті за вчинене протиправне діяння, на відміну від громадських робіт, які впливають на психіку неповнолітньої особи через труд. Зазначається, що 14-тирічним особам, яким було призначено покарання у вигляді штрафу громадські та виправні роботи як альтернативне покарання не можуть бути призначені, що залишає на практиці невирішеною ситуацію, коли 14-тирічний підліток вчиняє злочин, за який єдиним видом покарання є штраф. Автор також критично оцінює пропозицію вчених щодо допустимості перекладання обов'язку виплати штрафу на батьків чи усиновителів неповнолітнього, через порушення принципу персональної кримінальної відповідальності. Підсумовується, що сьогодні штраф як покарання для неповнолітніх нівелюється та майже не має жодного позитивного виховного кримінально-правового впливу. Такий стан справ можна пояснити низкою факторів: відсутністю актуальної в сучасних умовах редакції відповідної норми кримінального законодавства; незначним розмежуванням законодавцем меж кримінальної відповідальності дорослих і неповнолітніх злочинців у частині призначення майнових покарань; відсутністю чітко розробленої системи застосування до неповнолітніх майнових покарань; відсутністю чіткої дефініції «штраф» тощо. Автором надаються пропозиції щодо удосконалення вітчизняного кримінального законодавства в частині призначення неповнолітнім покарання у вигляді штрафу.

Ключові слова: *неповнолітній, штраф, громадські роботи, виправні роботи, майнові покарання, кримінальне законодавство, злочин, суспільно небезпечне діяння, позбавлення волі.*

Mytska O. I. Imposing a fine on a minor: current issues and ways to solve them

The article deals with the peculiarities of the punishment of juvenile fine. Particular attention is paid to finding out the relevance of the said criminal law measure in modern

conditions and its compliance with the tasks assigned to the criminal legislation. The author draws parallels with punishments such as community service and correctional labor, deciding on the possibility of using them as an alternative punishment. Attention is drawn to the inadmissibility of comparing three diametrically opposed criminal measures: fine, community service and corrective labor, which is explained by the fact that the penalty is a more “terrestrial” type of punishment, the essence of which lies not so much in education but in payment for the wrongful act. as opposed to community service activities that affect the mind of a minor through work. It is noted that 14-year-olds who have been sentenced to a fine as community and correctional labor cannot be assigned, which leaves in practice an unsolved situation where a 14-year-old commits a crime for which the only penalty is a fine. The author also critically evaluates the proposal of the scientists on the admissibility of transferring the obligation to pay the minor’s fine to his parents or adoptive parents, in violation of the principle of personal criminal responsibility. The bottom line is that, as of today, the fine as a punishment for minors is being eliminated and has almost no positive educational criminal impact. This state of affairs can be explained by a number of factors: the absence of an up-to-date version of the relevant norm of criminal law in the current conditions; a slight delineation by the legislator of the limits of criminal liability of adult and juvenile offenders regarding the imposition of property sentences; lack of a well-developed system of application to juvenile property punishments; the absence of a clear definition of “fine” and the like. The author proposes to improve the domestic criminal legislation in terms of imposing a juvenile punishment in the form of a fine.

Key words: *minor, fine, community service, correctional labor, property punishment, criminal law, crime, socially dangerous act, imprisonment.*

Вступ. Інститут покарання неповнолітніх є одним із молодих інститутів кримінального права України, у зв’язку із чим сучасна доктрина та практика стикається з безліччю проблем, пов’язаних із недолугостями ювенального кримінального закону та майже повною відсутністю повноцінної нормативно-правової бази з питань кримінальної відповідальності та покарання дітей. Уваги потребує той факт, що з моменту прийняття у 2001 р. чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) норми, які стосуються покарання неповнолітніх майже не зазнали змін, а ті, які піддавались редакції так і не можна вважати досконалими. Остання теза стосується і такого кримінально-правового заходу як штраф. Варто зазначити, що майнові покарання в кримінальному законодавстві досі залишаються т. зв. «ахіллесовою п’ятою», що зумовлено їх недостатньою ефективністю та неповною відповідністю вимогам сьогодення.

Відповідно до судової статистики, у 2008 р. штраф у якості основного покарання було призначено 540 неповнолітнім особам; у 2009 р. – 401 неповнолітньому; у 2010 р. – 535; у 2011 – 451; у 2012 – 558; у 2013 – 468; у 2014 – 365; у 2015 – 387; у 2016 – 316; у 2017 – 351; станом на 2018 рік штраф у якості основного покарання було призначено 334 неповнолітнім. Що стосується застосування штрафу як додаткового покарання, то випадки його призначення відмічені у 2011 р. – застосовувалось до 5 неповнолітніх; у 2012 р. – до 3 неповнолітніх; у 2013 – до 1 неповнолітнього та у 2014 р. – до 1 неповнолітнього [1]. Зазначені статистичні дані свідчать про актуальність вказаного виду покарання для сучасної кримінально-правової політики, однак не доводить його ефективності з виховного погляду.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення кола проблемних питань, які виникають під час призначення неповнолітнім покарання у вигляді штрафу та їх вирішення.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 99 КК України, штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний доход, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Розмір штрафу, в тому числі за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів

доходів громадян, встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [2]. В постанові Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» також акцентується увага на тому, що судам слід мати на увазі, що згідно зі ст. 99 КК штраф застосовується лише до тих неповнолітніх, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення. З урахуванням цього суди повинні досліджувати докази щодо наявності у неповнолітнього достатнього для сплати штрафу доходу, коштів або майна та наводити у вирокі відповідні мотиви прийнятого рішення. Суд визначає розмір штрафу неповнолітньому в межах від 30 (ч. 2 ст. 53 КК) до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 99 КК) [3]. Фактично, зі змісту перших двох частин стає зрозумілим, що законодавець дещо формально підійшов до проблеми призначення неповнолітнім штрафу. У нормі значно звужено коло осіб, до яких може застосовуватись кримінально-правовий захід: підлітки повинні мати власне матеріальне забезпечення. При цьому також необхідно звернути увагу на те, що в нормі не обмежено вік підлітка, якому може бути призначене такого роду майнове покарання.

Варто звернути увагу на те, що відповідно до ч. 1 ст. 32 Цивільного кодексу України, підліток набуває неповної цивільної дієздатності з 14 років та саме з цього віку може самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами [4]. Відповідно до ст. 188 Кодексу законів про працю України не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років. За згодою одного з батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює [5]. Як видається, часом вільним від навчання у більшості випадків є канікули, тобто можна зробити висновок, що особи молодше 16 років не мають повноцінної змоги заробляти суму достатню для виплати штрафу за вчинення суспільно небезпечного діяння. Однак і у цьому випадку законодавцем було запропоновано рішення, котре полягає у заміні штрафу іншим видом покарання – громадськими або виправними роботами.

Що стосується виправних робіт, ми не можемо вважати їх повною мірою гідною альтернативою штрафу. Наша думка може бути аргументована тим фактом, що виправні роботи (які відповідно до ч. 3 ст. 99 КК України можуть бути застосовані до неповнолітнього, що не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [2]), призначаються відповідно до ч. 2 ст. 100 КК України за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року. Тому залишається незрозумілим у яких випадках неповнолітній, який має роботу не має власного доходу (окрім випадків, передбачених ч. 5 ст. 32 Цивільного кодексу України, де вказано, що за наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права [4] – хоча і в цьому випадку уваги заслуговує словосполучення: «за наявності достатніх підстав») та чи вистачить йому коштів, отриманих на виправних роботах для виплати штрафу у повному розмірі (при умові, що в ч. 3 ст. 100 вказано, що із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від п'яти до десяти відсотків [2]).

Взагалі необхідно зазначити, що виправні роботи, на відміну від громадських, не є розповсюдженим в Україні покаранням. Відповідно до судової статистики, у 2008 р. виправні роботи були призначені 12 неповнолітнім, громадські – 246; у 2009 р. виправні роботи призначались 2 особам, громадські – 282; у 2010 р. виправні роботи призначались 3 підліткам,

громадські – 522; у 2011 р. виправні роботи призначались 1 особі, громадські – 395; у 2012 р. виправні роботи було призначено 4 особам, громадські – 483; у 2013 р. виправні роботи – 2 випадки, громадські – 355; у 2014 р. виправні роботи – 1, громадські – 282; у 2015 р. громадські роботи – 305; у 2016 р. громадські роботи – 287; у 2017 р. громадські роботи – 197; у 2018 р. – 159 неповнолітнім було призначено покарання у вигляді громадських робіт. Виправні роботи з 2015 р. неповнолітнім не призначались [1]. Однак, незважаючи на широке розповсюдження покарання у вигляді громадських робіт, варто звернути увагу на те, що останні можуть бути призначені неповнолітнім, які досягли 16-тирічного віку. Таким чином, виходить, що особам, яким виповнилося 14 років та яким було призначено покарання у вигляді штрафу громадські та виправні роботи у якості альтернативного покарання не можуть бути призначені, отже останні залишаються поза увагою законодавця. Хоча таку позицію можна пояснити тим, що українське трудове законодавство наполягає на залученні до праці осіб, яким виповнилося 16 років з метою недопущення прогалин в освітньому та виховному процесі. При цьому також цікавим залишається той факт, що в кримінальному законодавстві існують злочини, за які єдиним видом покарання для 14-річного підлітка є штраф. Прикладом такого діяння є хуліганство, передбачене ст. 296 КК України, відповідальність за яке відповідно до законодавства настає з 14 років. У санкції статті передбачені такі види покарання як: штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років. Відповідно до КК України, арешт може бути застосований до підлітка після набуття ним 16-річного віку, обмеження волі не передбачається законодавцем як вид можливого покарання для неповнолітніх. Отже, залишається лише штраф та відкрите питання: як вирішувати ситуацію в якій 14-річний безробітний неповнолітній вчинив хуліганство? Необхідно також враховувати неможливість перекладення обов'язку виплачувати штраф на батьків злочинця, у зв'язку із існуванням у кримінальному законодавстві принципів справедливості, співрозмірності та персональної відповідальності. Отже, такий стан справ «de facto» знижує цінність покарання у вигляді штрафу для кримінального права України. Видається, що залишення вказаного заходу кримінально-правового впливу є, свого роду, бажанням зберегти усталену систему ювенальних покарань або відсутністю реально дієвої його заміни.

Н.Л. Березовська справедливо зазначає, що водночас є й більш серйозні підстави для постановки питання щодо виключення виправних робіт. Вони пов'язані з тим, що головним у даному покаранні є не стільки каральні елементи, скільки їхня виховна сторона, тобто виховно-профілактичний вплив із боку трудового колективу, без якого виправні роботи перетворюються на замаскований штраф... [6, с. 187]. Ми абсолютно погоджуємося із думкою вченої щодо недопустимості зрівняння трьох діаметрально протилежних кримінально-правових заходів: штрафу, громадських робіт і виправних робіт. Штраф є більш «земним» видом покарання, сутність якого полягає не стільки у вихованні, скільки у т. зв. відплаті за вчинене протиправне діяння. Матеріальне покарання завжди направлене на відшкодування матеріальної та моральної шкоди державі та потерпілій особі. Як свідчить практика та статистика, виховна роль майже ніколи не виконується. Громадські роботи – це вплив на психіку неповнолітньої особи через труд. До речі, необхідно зазначити, що трудова терапія є одним із найбільш дієвих заходів роботи зі злочинцями, в особливості – неповнолітніми. Це можна пояснити тим фактом, що особа дисциплінується, вчиться відповідати за себе, свої вчинки, а також вчинки інших, працювати в команді, при цьому – не завжди з метою отримання фінансової вигоди, а на користь свого міста чи держави. Виправні роботи в цьому контексті також мають схожий механізм дії, однак мають свої нюанси.

Н.С. Юзікова зауважує, що у судовій практиці виникають труднощі у призначенні кримінального покарання неповнолітнім за обставин, що ускладнюють чи унеможливають його призначення, тому виявляється доцільним внести такі зміни до Загальної частини КК України: 1) у разі застосування санкцій майнового характеру до неповнолітніх передбачити у ст. 99 КК можливість застосовувати ч. 4, 5 ст. 53 КК із певного розрахунку або з розстрочкою виплати окремими частинами строком до 5 років; 2) виходячи з доцільності

призначеної міри покарання та подальшої можливості виховання й соціальної реабілітації неповнолітнього, не порушуючи принципу індивідуалізації кримінального покарання, передбачити у ч. 1 ст. 99 КК повну або часткову сплату грошової суми штрафу батьками (усиновителями), піклувальниками або іншими особами за їх згодою; 3) застосовувати до осіб, які вчинили злочин у віці до 16 років, штраф, громадські та виправні роботи з 14 років (ст. 100, 99, ч. 2 ст. 57 КК) [7, с. 30]. Ми дещо не погоджуємось із вказаною думкою, оскільки передбачення у ч. 1 ст. 99 КК можливості повної або часткової сплати грошової суми штрафу батьками (усиновителями), піклувальниками або іншими особами за їх згодою повністю позбавляє це покарання сенсу, порушує принципи персональної відповідальності, що є недопустимим.

Правильно вказують вчені на те, що застосування штрафу щодо неповнолітніх ускладнюється також невдалою законодавчою конструкцією деяких санкцій, за злочини, які вчинюються також неповнолітніми, та відсутністю мінімального розміру штрафу у ч. 2 ст. 99 КК. Наприклад, у санкції ч. 1 ст. 296 КК України мінімальний розмір штрафу складає п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; мінімальний розмір штрафу у санкціях ст. 185, 186 КК складає п'ятдесят неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. З цього приводу правильною є думка В.І. Тютюгіна, який вважає, що суд може (а іноді й просто зобов'язаний) вийти за межі санкції статті Особливої частини КК [8, с. 105]. Цікавими також є випадки, коли суд, враховуючи складний матеріальний стан неповнолітньої особи, приймає рішення про розстрочку виплати штрафу протягом певного проміжку часу, що дозволяється ч. 4 ст. 53 КК України, в якій зазначено, що з урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року [9, с. 138]. На нашу думку, така законодавча позиція є не зовсім доречною та виваженою, оскільки сенс покарання (який у разі призначення штрафу апriori є неповноцінним) взагалі майже втрачається. Неповнолітня особа, психіка якої ще повноцінно не сформована (особливо, якщо це стосується насильницьких злочинів), усвідомлює, що за сприятливих умов її протиправна поведінка може каратись лише «de jure», а «de facto» як такого обмеження певного кола прав і свобод вона не відчуває.

Висновки. Таким чином, враховуючи все вищевикладене, можна підсумувати, що сьогодні штраф як покарання для неповнолітніх нівелюється та майже не має жодного позитивного виховного кримінально-правового впливу. Такий стан справ можна пояснити низкою факторів: відсутністю актуальної в сучасних умовах редакції відповідної норми кримінального законодавства; незначним розмежуванням законодавцем меж кримінальної відповідальності дорослих і неповнолітніх злочинців у частині призначення майнових покарань; відсутністю чітко розробленої системи застосування до неповнолітніх майнових покарань; відсутністю чіткої дефініції «штраф» тощо. Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне викласти окремі положення в такій редакції:

ч. 1 ст. 53 КК України:

1. Штраф – кримінально-правовий захід матеріального характеру, що застосовується судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині цього Кодексу, який полягає у стягненні грошей, отриманих законним шляхом, коштів або майна, котрі на праві власності належать особі, яка вчинила злочин, в прибуток держави.

ч. 1 ст. 100 КК України:

1. Громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 14 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання цього виду покарання не може перевищувати двох годин на день...

Стаття 99. Штраф

1. Штраф застосовується до неповнолітніх, яким на момент винесення вироку виповнилось 14 років та які мають самостійний доход, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення.

2. Розмір штрафу, в т. ч. за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян,

встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до двох років.

3. До неповнолітнього, що не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосовано покарання у виді громадських робіт згідно з положеннями ст. 100 цього Кодексу.

Список використаних джерел:

1. Судова влада. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
5. Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
6. Березовська Н.Л. Проблеми застосування санкцій до неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 5. С. 184–188.
7. Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практика запобігання і протидії їй в Україні : автореф. дис. ... док. юрид. наук. Харків, 2017. 38 с.
8. Тютюгин В.И. Соотношение норм Общей и Особенной части УК Украины о наказании и санкций статей Особенной части. *Проблеми законності* : Респ. міжвідом. наук. зб. Нац. юрид. акад. України, 2006. Вип. 78. С. 102–110.
9. Гончар Т.О. Деякі проблеми законодавчого визначення окремих видів покарань щодо неповнолітніх. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2012. № 5. С. 136–141.

